

BOEKBESPREKING

Briefwisseling Kuyper-Idenburg

drs. H. Coerts

'Briefwisseling Kuyper-Idenburg'; verzorgd, ingeleid en toegelicht door dr. J. de Bruijn en dr. G. Puchinger. Uitg. T. Wever b.v., Franeker 1985. Prijs f 95,-. Dit boek wordt besproken door drs. H. Coerts, beleidsmedewerker afd. algemene zaken gemeente Dongen.

Enkele maanden geleden verscheen in boekvorm bij uitgeverij Wever te Franeker een belangrijk deel van de briefwisseling die dr. A. Kuyper en A.W.F. Idenburg tussen 1893 en 1920 met elkaar voerden. Behalve 148 brieven (54 door Kuyper geschreven en 94 van Idenburg) bevat het door dr. J. de Bruijn en dr. G. Puchinger geredigeerde boekwerk annotaties bij de brieven en een vooral op het leven van Idenburg betrekking hebbende inleiding. Ook deze is ruim van noten voorzien.

De bewerkers hebben de zichzelf gestelde taak nauwkeurig uitgevoerd. Weinig van hetgeen in de brieven aan de orde komt blijft de lezer onduidelijk. De noten bevatten veel fragmenten uit brieven van Kuyper en met name Idenburg aan derden of van derden aan hen. Door deze werkwijze wordt niet alleen de briefwisseling, maar ook ander belangwekkend historisch bronnenmateriaal in de openbaarheid gebracht.

Het boek bevat boeiend leesvoer voor wie in de geschiedenis van de ARP geïnteresseerd is, maar de brieveschrijvers analyseer-

den ook regelmatig de toestand in Nederlands-Indië. Doordat Idenburg als gouverneur-generaal met de eerste aanzetten tot een nationalistische beweging te maken kreeg levert dit aspect interessante beschouwingen op. Ook het verloop en de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog werden regelmatig onder de loep genomen. Het spreekt bijna voor zich, gezien de hoofdpersonen, dat er in de brieven veel aandacht is voor religie en theologie. Onvergelijkbaar met andere werken over deze periode is het boek, door het inzicht dat geboden wordt in de karakters van Kuyper en Idenburg en de ontwikkeling van hun persoonlijke verhouding.

Globale kennis

De briefwisseling begon met een op 4 december 1893 gedateerde brief van Idenburg – op dat moment kapitein der genie in Batavia – aan Kuyper, waarin hij deze vroeg een artikel van zijn hand over de oprichting van een christelijk doorgangshuis of logement voor zeelieden in De Heraut (kerkelijk week-

blad onder leiding van Kuyper) op te nemen. Idenburg beoogde met dit artikel een financiële bijdrage van de lezers van De Heraut los te krijgen voor dit tehuis.

Allengs werd de verhouding tussen Kuyper en Idenburg vriendschappelijker. Vooral na de komst van Idenburg in 1901 naar Nederland kreeg dit gestalte. Vermoedelijk heeft het tijdelijk verblijf van Idenburg met zijn kinderen (zijn echgenote volgde een kuur in Arosa (Zwitserland)) bij de familie Kuyper hieraan bijgedragen. Op 2 juni 1901 schreef Idenburg aan zijn echtgenote, dat de oudste dochter van Kuyper tegen hem had gezegd, dat Kuyper veel met hem op had. Idenburg op zijn beurt had grote bewondering voor Kuyper. Niet alleen vond hij deze 'een genaam man', maar bovendien 'een zeer ootmoedig, en waarachtig kind Gods (.....). Hij doet zoals hij doet omdat hij meent dat aldus en niet anders Gods wil is. Hij zoekt heelemaal zich zelve niet'.

Op 31 juli 1901 werd Idenburg voor het district Gouda tot Tweede-Kamerlid gekozen. Uit de zo waardevolle briefwisseling met zijn echtgenote komt naar voren, dat hij in het begin zwaar aan dit lidmaatschap tilde. Als een berg zag hij op tegen de behandeling van de Indische begroting, waarbij hij voor de anti-revolutionaire Kamerfractie het woord zou moeten voeren. Op 27 oktober 1901 schreef hij aan zijn echtgenote: 'Daar zit ik nu met mijn globale, oppervlakkige kennis die geen fundament heeft. Je weet niet hoe mij dat hindert. Alleen het geloof dat God mij in dezen weg heeft gebracht, doet mij stil zijn en niet morren'.

Na de debatten bleek echter, dat Idenburg het er in de ogen van velen beter vanaf had gebracht dan hij zich had voorgesteld. Bij vriend en vijand oogstte hij waardering en bij de anti-revolutionaire pers zelfs lof. Overigens was Idenburg van dit laatste weinig onder de indruk: 'De lof van onze partijpers zegt niets; die acht het haar taak ons door dik en dun op te hemelen' (29 november 1901 aan zijn echtgenote).

Het lidmaatschap van de Tweede Kamer bracht geen verandering in de verhouding

tot Kuyper. Naar aanleiding van een vraag van mevrouw Idenburg op 26 oktober 1901 (zij verbleef nog steeds in Arosa) of hij de familie Kuyper nog wel eens zag, antwoordde Idenburg op 29 oktober, dat er van omgang geen sprake was, omdat Kuyper het veel te druk had en hij veel te dom voor hem was. Over Kuyper als minister merkte hij op: 'Kuyper voldoet als minister goed, alleen is hij mijns inziens wat onnoodig scherp en hatelijk. Maar misschien is dat hogere politiek' (11 december 1901 aan zijn echtgenote).

Paradoxaal beeld

Op 9 september 1901 overleed de minister van Koloniën in het kabinet-Kuyper, jhr. mr. T.A.J. van Asch van Wijck. Voor Idenburg had dit belangrijke consequenties, aangezien hij als opvolger aangezocht werd. Eerder had hij blijk gegeven voor een ministerspost niets te voelen: 'Wat het eventuele ministerschap betreft: het zou voor ons in elk opzicht een vreeselijke beproeving zijn. (.....) Je weet zeker niet hoe ellendig het zou zijn, daarom schrijf ik je dit. Menschen die nooit kans hebben om zoo iets te worden zien het als iets zeer begeerigs aan' (1 maart 1902 aan zijn echtgenote).

Niettegenstaande de bezwaren werd hij minister en hij was hierin zelfs redelijk succesvol. Puchinger stelt in de inleiding van het boek, dat Idenburg een paradoxaal beeld biedt: 'voor de buitenwereld was hij een gerespecteerd en succesvol bewindsman, bijzonder gewaardeerd door de Koningin en zijn ambtgenoten; maar hij volbracht, door de verantwoordelijkheid die zwaar op hem drukte en de hoeveelheid werk waar hij iedere dag (.....) als een berg tegenop zag, zijn ministersarbeid in de sfeer van een constante depressie' (Inleiding, pag. 30).

In juli 1905 kwam er een einde aan het kabinet-Kuyper, doordat de rechtse partijen de verkiezingen verloren. Idenburg kreeg de mogelijkheid gouverneur-generaal van Suriname te worden; een kans die hij met beide handen aangreep, omdat zijn financiële positie na het ministerschap te wensen overliet.

Kuyper heeft hij bij deze beslissing niet om advies gevraagd. Dat had gezien de goede persoonlijke verhouding voor de hand gelegen, maar Kuyper verbleef enige tijd in het buitenland. Uit een brief aan zijn echtgenote (2 september 1907) blijkt, dat hierbij nog een ander aspect speelde. Idenburg stelde in de brief namelijk, dat bij Kuyper, wanneer deze om advies zou zijn gevraagd de particuliere belangen van de familie Idenburg weggezonden zouden zijn bij de belangen der binnenlandse politiek. 'Hij is een groot man en voor hem moet alles ondergeschikt gemaakt worden aan zijn levenstaak voor zijn volk en voor de zaak des Heeren. Hij kan dat en dat is een gave. Ik kan dat niet; ik wil altijd rekenen met allerlei nevenzaken en zal daarom nooit iets machtigs kunnen doen. (.....) Ik waardeer echter die gave in Kuyper, hoop echter te zorgen dat wij er niet het slachtoffer van worden.'

Kuyper zou, met andere woorden, nooit ingestemd hebben met het vertrek van Idenburg naar Suriname. Blijkens een gedeelte van een brief van Kuyper aan zijn dochter Jo (5 oktober 1905) had Idenburg de houding van Kuyper goed ingeschat: 'Aan Idenburg zal ik schrijven. Ik deed 't nog niet, omdat ik met zijn gaan eigenlijk maar half ingenomen ben. Suriname geeft hem niets en het haalt hem uit 't milieu waar hij zoo prachtig opwies. Doch de Heere regeert. Hij weet 't zoo veel beter dan wij'.

Kritiek

Uit de correspondentie tussen Idenburg en zijn echtgenote blijkt, dat de regelmatige omgang met Kuyper hen kritischer ten aanzien van hem heeft doen worden. Mogelijk is Kuyper door zijn ministerschap ook veranderd. Hij heeft in dat ambt immers een fors aantal tegenslagen moeten incasseren (Inleiding pag. 35/36). Op 18 augustus 1907 schreef Idenburg aan zijn echtgenote: 'Maar ik geloof wel dat er weinig eigenschappen zijn waarmede Henriëtte (de oudste dochter van Kuyper) zoo weinig opheeft als zwakheid. Dat is met haar Vader ook zoo: hij heeft heel graag zwakke mensen als zijn creatu-

ren waarmeê hij kan doen wat hij wil, maar hij behandelt ze er dan ook naar. En alleen als men niet zwak is maar zich op een eigen standpunt plaatst en handhaaft dan boezemt men hem ontzag in en kan men wel wat van hem gedaan krijgen'. En mevrouw Idenburg over Kuyper (17 oktober 1907): 'Wat is 't toch ontzettend jammer dat iemand met K.'s gaven niet meer takt heeft maar in alles zoo toont dat eigen eer zoo'n

» Mogelijk is Kuyper door zijn ministerschap ook veranderd. «

grote plaats inneemt. De man begrijpt zelf niet hoe hij daarmee zijn invloed inkort, vooral bij hen die niet met hem op één lijn staan'.

In de brieven van Idenburg aan Kuyper komt deze wat kritische houding niet naar voren. Integendeel zelfs, er blijkt niets anders dan respect en waardering (vgl. brief 13 januari 1908). Puchinger stelt met andere woorden in de inleiding, dat Idenburg zich de eigenaardigheden van Kuyper bewust was, zich er ook aan ergerde, maar dat hij anderzijds Kuyper hoogschatte vanwege diens betekenis voor het anti-revolutionaire volksdeel zowel op religieus als politiek terrein. Idenburg wilde daardoor niet te zwaar tillen aan de minder aantrekkelijke kanten van Kuypers karakter.

De relatie tussen Kuyper en Idenburg werd tijdelijk verstoord, doordat Idenburg op dringend verzoek van mr. Th. Heemskerk en

bovenal de Koningin zich bereid verklaarde om als minister van Koloniën in het kabinet-Heemskerk op te treden. Kuyper kon zich volstrekt niet verenigen met het aantreden van dit kabinet en vooral niet met het feit, dat zowel het ten val brengen van het linkse kabinet-De Meester, als de formatie van een nieuw kabinet, vrijwel volledig buiten hem om geschiedde. Het hele gebeuren was een ontgoocheling, mede doordat zijn vriend Idenburg, zonder hem te raadplegen, tot dit kabinet toe wilde treden. Een op 22 maart 1908 gedateerde brief aan Idenburg laat zijn gevoelens hierover zien: 'zelf sta ik nu buiten alles en van allen kant oordeelt men nu, dat ik heb afgedaan en dat de uitslag der stembus van 1905 nu door de anti-revolutionaire club zelf bevestigd is. Dat hierin persoonlijk iets hardt ligt, ontken ik niet. Na de wijze waarop ik in 1905 voor schelm ben weggejaagd, had ik in stilte gehoopt op een rehabilitatie. In plaats hiervan krijg ik nu een duw te meer naar onder. Toch heb ik dit pijnlijke doorworsteld en *aanvaard*. De eenige vraag, die nu blijft is: of de zaak des Heeren er niet onder lijden zal, en al mijn pogen en zin zal er op gericht blijven *dat* te helpen voorkomen. Een ding hoop ik maar, en dat is, dat *uw* zitting nemen in dit Kabinet geen stoornis zal brengen in de vriendschap, die ons zo gelukkig verbond, en toch voel ik zoo diep de moeilijkheden, waarin Ge als vanzelf geraken zult. Die aan boord is, moet mee'.

Idenburg had deze reactie niet verwacht. De berichten die hij tijdens het verblijf in Suriname kreeg, hadden hem de indruk gegeven dat de anti-revolutionaire Kamerfractie en Kuyper één lijn trokken. Hij begreep echter – zo blijkt uit de brief van 31 maart 1908 aan Kuyper – dat door de gebeurtenissen rond de kabinetsformatie de vriendschap met Kuyper op het spel was komen te staan en hij reageerde daarom in een ontroerende en met veel begrip voor de situatie van Kuyper geschreven brief, waarin hij trachtte zijn toetreden tot het kabinet te verklaren.

Formatie kabinet-Heemskerk

De formatie van het kabinet-Heemskerk

roept een groot aantal vragen op. De heren De Bruijn en Puchinger hebben dit onderzoek en citeren daarom rijkelijk, maar zeker niet overvloedig uit brieven die over of naar aanleiding van dit onderwerp geschreven zijn. Dat verschaft de lezer de mogelijkheid tot een eigen reconstructie van de gebeurtenissen te komen. In dit verband is het opmerkelijk om te zien hoe Heemskerk en J.H. de Waal Malefijt Idenburg probeerden te strikken voor een ministerspost. De Waal Malefijt schreef op 22 januari 1908 aan Heemskerk, dat zijns inziens Idenburg twee bezwaren zou kunnen hebben tegen het aanvaarden van een ministerspost: 'Voor eerst onbekendheid met pol. toestand aldaar en ten andere vrees om zijn toekomst te bederven. Het eerste moet door *U* worden ondervangen. *U* moet hem telegraferen, dat rechterzijde één is, dat Lohman ook medewerkt (dat dr. K. in alles is gekend of iets dergelijks)'. Op 28 januari 1908 schreef Heemskerk aan De Waal Malefijt in een brief met het opschrift *Geheim*: 'U komt de mededeling toe, dat ik hedenochtend een telegram ontving: 'Ik aanvaard gaarne portefeuille (get. I.)'. Hoe dat in zijn werk is gegaan, misschien heb ik later wel eens gelegenheid u daarvan wat te vertellen. Ik durf het niet te schrijven'. Wat was er dan wel gebeurd? Heemskerk had, vermoedelijk wetend dat een appèl van de Koningin grote indruk op Idenburg zou maken, zo niet van doorslaggevende betekenis zou zijn, de Koningin bewogen een ernstig beroep op Idenburg te doen tot het kabinet toe te treden.

Bloeitijd

Kort na zijn aankomst vanuit Suriname in Nederland (9 mei 1908) legde Idenburg een bezoek bij de familie Kuyper af, waarover hij na afloop aan zijn echtgenote schreef (15 mei 1908) dat het hem was meegevallen. Alleen het herstel van zijn relatie met Kuyper bevredigde hem echter niet; hij wilde ook de relatie tussen Kuyper en Heemskerk verbeteren. Een belangrijk deel van de briefwisseling in 1908 en 1909 gaat over deze kwestie. Idenburg deed zijn best de achtergronden

van de vertroebelde verhouding te achterhalen en tot een voor beide heren bevredigende oplossing te komen.

De bloeitijd van de briefwisseling was de periode, dat Idenburg gouverneur-generaal van Nederlands-Indië was. Als zodanig werd hij benoemd op 20 augustus 1909. Vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heeft hij dit ambt tot 21 maart 1916 moeten vervullen.

Uit de brieven die gedurende deze periode geschreven zijn, valt af te leiden dat Idenburg zich makkelijker uitsprak over zaken, waarvan hij wist dat Kuyper een andere mening had. Hij wist dit echter altijd op een zodanig niet-kwetsende wijze te verwoorden, dat Kuyper dit accepteerde.

Idenburg verzette zich vooral tegen Kuypers polemiek met een aantal jonge, door Kuyper als een bedreiging van zijn leiderschap van de partij beschouwde, intellectuelen. Deze polemiek begon met een aantal driestarren (redactioneel commentaar in *De Standaard*), waarin hij zijn bezwaren tegen de totstandkoming van het kabinet-Heemskerk nog eens op een rij zette. Hij stelde dat de partij tot dat tijdstip eensgezind was geweest, maar dat daarna het verval was begonnen. Idenburg schreef op 2 september 1915 aan Kuyper, dat diens gezag door de publikaties bevestigd zou worden, maar hij had wel veroorzaakt dat enkele van de bekwaamsten van het toch al niet grote intellectuele gedeelte van de partij zich voor het hoofd gestoten voelden.

In reactie op de driestarren van Kuyper publiceerde Heemskerk in 1915 zijn brochure: 'Een woord over de genummerde driestarren van dr. Kuyper'. Kuyper meende dit niet over zijn kant te moeten laten gaan en liet de reeks driestarren in een aparte brochure uitgeven. Ten dele als reactie hierop verscheen een brochure van A. Anema, H. Bavinck, P.A. Diepenhorst, Th. Heemskerk en S. de Vries getiteld 'Leider en leiding in de A.R.P.', waarin de schrijvers een aantal bezwaren opsomden tegen Kuypers leiderschap. Idenburg wilde geen partij kiezen in dit conflict, hoewel hij begrip voor het standpunt

van de jongeren had. Aan zijn echtgenote schreef hij, dat hij nooit openlijk tegen Kuyper positie zou nemen, omdat de christenen in Nederland aan hem een dragelijke positie te danken hadden 'aan hem danken we dat de ondragelijke hatelijke overheersing van de liberalen die ik in mijn jongen tijd heb ondervonden is gebroken' (4 augustus 1915). Maar evenals de jongeren had hij een open oog voor Kuypers gebreken, zoals blijkt uit de volgende passage: 'Kuyper trekt zich alles persoonlijk aan. Wie het niet met hem eens is, keert zich tegen hem; wie bezwaren heeft tegen organisatie of leiding van de a.r.-partij, wil hem weg hebben; – wie hem niet achterna lopen wenden zich van hem af en krenkt hem persoonlijk. Het is zoó: Kuyper is Gods instrument, wie zich tegen dat instrument keert, staat niet recht voor God' (aan zijn echtgenote, 23 januari 1916).

Tot slot

Men moet de neiging onderdrukken om niet te blijven citeren uit dit schitterende boekwerk, dat zo veel waardevolle informatie bevat en een heel goed inzicht verschaft in de karakters van twee van de prominentste voormannen van de ARP.

Wanneer Idenburg in 1916 naar Nederland terugkeert, komt er een einde aan de geregelde briefwisseling tussen beide heren. Tot de dood van Kuyper is men echter buiten de andere onderlinge contacten met elkaar blijven schrijven. Voorzover bewaard gebleven zijn ook deze brieven in het boek terug te vinden.

